

Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Dalmacija – stoljeće povijesnih i demografskih mijena 1815. – 1918.*, Educa, Zagreb, 2021., 515 str.

Početak 2021. godine u izdanju naklade Educa (Zagreb) izašla je nova knjiga hrvatske historijske demografkinje i još aktivne umirovljene sveučilišne profesorice Božene Vranješ-Šoljan: *Dalmacija – stoljeće povijesnih i demografskih mijena 1815. – 1918.* Historijsko-demografska monografija na 515 stranica s mnoštvom tablica i grafikona bavi se mijenama stanovništva u Dalmaciji pod austrijskom upravom u stogodišnjem vremenskom rasponu i prvo je takvo djelo u hrvatskoj historiografiji i demografiji. Od druge austrijske uprave 1815. do raspada Monarhije 1918. prati se demografski, ekonomski, društveni i politički razvoj jedne hrvatske regije. Malobrojni dosadašnji radovi koji su se bavili demografskim razvojem Dalmacije bili su dio mikrolokacijskih istraživanja ili istraživanja određenog demografskog segmenta. Knjiga Božene Vranješ-Šoljan zaokružena je slika stanovništva Dalmacije i glavnih razvojnih procesa koji su obilježili demografske trendove ove zapostavljene i nerazvijene austrijske pokrajine. U knjizi se analiziraju podatci tri popisa stanovništva iz predstatističkog razdoblja: popis-anagraf iz 1803.; „Stullijev“ popis iz 1817. i „Carrarin“ popis iz 1843. (koji donosi usporedbe kretanja stanovništva Dalmacije s nekim austrijskim pokrajinama, pa čak i nekim europskim državama) i šest *modernih*, općih popisa stanovništva (1857., 1869., 1880., 1890., 1900. i 1910.). Autorica podatke, kao i u svojim prethodnim knjigama (*Stanovništvo Banske Hrvatske: demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910.*; *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća 1890-1914.*), smješta u širi društveni, politički i ekonomski okvir jer, kako sama kaže: „U mnoštvu brojki lako je pasti u zamke pogrešnih zaključaka“. Najtočniji zaključci mogu se donijeti kada se društvena, ekonomska, a time i demografska kretanja stave u kontekst donesenih političkih odluka, jer se one uvijek reflektiraju na demografski razvoj. Kakve su one bile najbolje govori tadašnji nadimak Dalmacije – Ubožnica Monarhije. Kvalitativne analize kvantitativnih podataka u historijsko-demografskim analizama Božene Vranješ-Šoljan razlikuju se od standardne demografije koja brojke i statistike ne stavlja u širi društveni, ekonomski i politički kontekst. Bez dugog vremenskog razdoblja i razumijevanja društveno-političkog konteksta istraživanog razdoblja ne mogu se prepoznati strukturni procesi koji su odredili demografska kretanja.

Knjiga je strukturirana u sedam poglavlja: „Dalmacija – nova pokrajina Habsburškog Carstva i njezino stanovništvo“ (25 – 103); „Dalmacija na marginama europskih revolucionarnih gibanja i prvi opći popis stanovništva“ (105 – 159);

„Dalmacija – ime zemljopisno, a ne narodno’: stanovništvo u predtranzicijskom razdoblju“ (161 – 216); „Politička vlast, privreda i obrasci demografskih struktura“ (217 – 280); „Nove političke snage, modernizacijski dosezi i početak demografske tranzicije“ (281 – 334); „Politička i socijalna cijena modernizacije ili kako se Dalmacija uključila u globalni proces iseljavanja“ (335 – 389); „Dalmacija i njezino stanovništvo prije, u vrijeme Prvoga svjetskog rata i disolucije Austro-Ugarske Monarhije“ (391 – 456). Iza svakog poglavlja i Uvoda je popis korištenih izvora i literature. Predgovor i opširan Uvod u kojem se analiziraju tri fenomena Dalmacije koja su odredila njezin povijesni i demografski razvoj u 19. stoljeću: *geografske zadanosti* (u odnosu na središte Carstva i ostatak hrvatskoga prostora), pri čemu autorica lucidno primjećuje koliko je geografski položaj (u odnosu na središte države/vlasti) važan za društveno-ekonomski razvoj, zatim *prostorna integracija* Dalmacije do koje dolazi nakon austrijskog zauzimanja i uspostave druge uprave 1815. godine kada se sjedinjuju unutrašnjost Dalmacije, priobalje i otoci te dotadašnja Dalmacija s dubrovačkim i bokokotorskim područjem, te *mletačka ostavština*, osobito kolonatski odnosi u poljoprivredi, upotpunjuju dojam i na najbolji način uvode čitatelja u opširno i složeno istraživanje. Na kraju knjige su Zaključna razmatranja na hrvatskom i engleskom jeziku, Izvori (brojni austrijski izvori popisa stanovništva), Literatura, Kazalo osobnih i zemljopisnih imena i Bilješka o autorici. Iako je istraživanje iznimno složeno, knjiga nije opterećena tablicama i grafikonima. Autorica je uspjela zahvaljujući svom dugogodišnjem iskustvu i znanju postići ravnotežu između *brojki i teksta*, odnosno svesti kvantitativne podatke važne za prepoznavanje i shvaćanje glavnih strukturnih procesa na onu mjeru koja je optimalna za kvalitativne analize. Tablice i grafikoni u boji jednostavni su, pregledni i čvrsto strukturirani tako da su statistički podatci u njima čitljivi i zanimljivi i onim čitateljima koji nisu povjesničari ili demografi. Organizacija podataka u knjizi rezultat je autoričine procjene o tome koji su podatci važni za shvaćanje demografskog razvoja i ograničenja koja su pratila taj razvoj. Iz podataka se vidi koliko je nadimak Dalmacije bio opravdan. Pismenošću, pretežitim zanimanjem (poljoprivreda), infrastrukturnom nerazvijenošću, manjkom škola, lošom prometnom povezanošću, manjkom kapitala, bez visokih učilišta, s manjkom zdravstvenog osoblja, stalno izložena talijanskim pretenzijama i germanizaciji, Dalmacija je u gotovo svim kategorijama društveno-ekonomskog razvoja na dnu Monarhije. Od sedamnaest pokrajina u sklopu cislajtanijskog dijela Monarhije, Dalmacija je u pravilu na začelju, s Galicijom i Bukovinom.

Vrijednost i modernost knjige proizlazi iz stalne primjene komparativne metode međusobnom usporedbom popisa stanovništva, usporedbom Dalmacije

s drugim pokrajinama austrijskog dijela Monarhije te s civilnom, odnosno Banskom Hrvatskom. Tako dobivamo zaokružen uvid u sličnosti i brojne razlike podijeljenog hrvatskog teritorija. U tom kontekstu treba gledati i političke prilike u Dalmaciji i specifičan razvoj *dalmatinstva* nasuprot hrvatstva, odnosno vrijeme, aktere i razloge zbog kojih je takva podjela postojala te kako je i kada se Dalmacija izborila za službenu upotrebu hrvatskog (srpskog) jezika u školstvu i javnoj upravi i tako javno objavila svoju nacionalnu pripadnost inzistirajući na sjedinjenju s ostatkom hrvatskog teritorija.

Sve do sloma Monarhije pokušaji vlasti da reformira i unaprijedi život u pokrajini kada su i započeti nisu dobro završili i u pravilu nisu donosili nikakve ili su donosili vrlo skromne pomake. Razlozi su bili mnogobrojni – slabo izgrađeno građansko društvo, nepostojanje onog društvenog sloja koji bi mogao pokrenuti industrijalizaciju i modernizaciju, nedostatak kapitala, prometna izoliranost... Kako se najveći broj stanovnika bavio poljoprivredom, za cijelu je pokrajinu opstanak kolonatastva bio problem. Domaće stanovništvo, skupa s osiromašenim plemstvom, nema dovoljno novca da pokrene industrijsku proizvodnju. Tek s okupacijom Bosne i Hercegovine 1878. Dalmacija dobiva stratešku važnost za Monarhiju, pa jačaju zahtjevi za njezinom infrastrukturnom modernizacijom izgradnjom željezničkih pruga i cesta. Međutim, kada i usmjerava novac prema pokrajini, vlast to u pravilu čini u skladu sa zahtjevima stranog kapitala koji krajem 19. st. počinje otvarati tvornice cementa, kemijske i tekstilne industrije, i to na obali, ili tvornice za preradu ribe na otocima, a brodogradnju seli prema Dubrovniku, Boki i Korčuli. Velike jadranske luke – Trst za austrijski dio i Rijeka za ugarski, koče razvoj ostalih gradova i gradića na obali i otocima jer sav prekomorski putnički i teretni promet ide preko njih. Vlast ne ulaže u parobrodarstvo ni u pogledu izgradnje ni u pogledu prometa uzduž istočne jadranske obale što bi pridonijelo većoj pokretljivosti stanovništva i boljem razvoju trgovine i obrta. Demografski rast do kojeg dolazi krajem 19. i početkom 20. stoljeća prelaskom iz predtranzicijske u tranzicijsku fazu dovodi do naglog porasta broja stanovnika uz iste odnose u poljoprivrednoj proizvodnji te osiromašenu državu nakon sloma Bečke burze 1873. i nakon za Dalmaciju porazne „vinske klauzule“ iz 1891. kojom Beč iz političkih razloga preferira uvoz talijanskih vina. Sve to dovodi do iseljavanja viška stanovništva koje unatoč demografskom gubitku radno sposobnog stanovništva, kako autorica ističe, ima pozitivan rasterećujući učinak i za pokrajinu i za vlast, jer bi nepostojeća industrijalizacija, kolonatski odnosi u poljoprivredi, uz velik porast broja stanovnika, doveli do još veće neimaštine. Zbog nepostojanja industrijalizacije i infrastrukturnih pomaka, stanovništvo Dalmacije je u

odnosu na industrijalizirane dijelove austrijskog dijela Monarhije (npr. Češku) izrazito statično. Nema migracija selo – grad. Najveći broj stanovnika (preko 80 %) krajem 19. i početkom 20. stoljeća živi u izrazito malim naseljima (do 500 stanovnika), a samo dva naselja u cijeloj Dalmaciji imaju preko 10 000 stanovnika 1900. godine (Zadar i Split). Tek u popisu 1910. jedan grad prelazi 20 000 stanovnika – Split, koji u to doba postaje privredno, a potom i administrativno središte pokrajine. Tek u zadnjem desetljeću Monarhije Split, Šibenik i Omiš izrastaju u industrijska središta pa je statičnost stanovništva u smislu unutarnjih migracija razumljiva, kao i mali broj stranaca u Dalmaciji. Glavna odlika migracija na teritoriju Dalmacije su prekooceanske ekonomske emigracije od druge polovice 19. stoljeća koje ostavljaju vidljiv trag u demografskoj strukturi stanovništva.

Unatoč svim nedostacima i promašajima austrijske uprave u Dalmaciji, autorica nije sklona, kako sama kaže, „plošnim ocjenama po kojima je Austro-Ugarska Monarhija bila anakrona tvorevina koja je svakako trebala propasti“. Takve su ocjene krajnje pojednostavljeno viđenje povijesti koja se može ispravno vrednovati tek sagledavanjem njezine cjelovitosti, što ova knjiga svakako jest.

Monografija o Dalmaciji u kojoj se u stogodišnjem vremenskom slijedu kroz statističke podatke iz popisa stanovništva analiziraju demografske, ekonomske, društvene i političke mijene u svrhu otkrivanja onih strukturnih procesa koji su taj stoljetni razvoj obilježili, vodi nas k pitanju – što bi sve hrvatska historiografija otkrila kada bi na isti način bile obrađene sve hrvatske regije? Čini se da bi se tek tada mogle prepoznati one identitetske poveznice koje su geografski, povijesno, jezično i kulturološki raznolik hrvatski prostor vezale istim nacionalnim osjećajem.

Lidija Barišić Bogišić